

Landskap: Småland Upptecknat av: John Nilsson
Härad: Uppvidinge Adress: Vindeln
Socken: Åseda Berättat av: Melker Pettersson
Uppteckningsår: 1936 Född år 1851 i Raneskruv, Åseda.

1

Uppteckningen rör: Kreaturen.

Oxar och kor.

Under min fars tid och i början jag var bonde, hade vi 17 - 18 nöt på den här gården / 1/4 mantal/. Men nu har pojken min, Fridolf, inte mer än 8 - 10, och det är mest kor. 6 kor har han och ett par kvigor och kalvar.

Jag hade 4 mjölkkor, 4 - 5 - 6 stutar, som blev så där 10 - 11 kvarter på hösten, ett par kvigor och ett par oxar, som var stora, 12 kvarter, så jag kunde köra jorden ovanligt bra.

Jag brukade lägga på 3 - 4 stutkalvar minst om året, och dem sålde jag på hösten på marknaden i Åseda till småbönder,

som inte behövde så stora dragare. Självt ville jag alltid ha 12-kvartersoxar, så det var redit köra med.

Innan stutarna såldes, skulle de vara "vägatamda". Två och två i par. Var de inte tamda, fick man sämre betalt för dem. Man började så smått med dem då de var upp mot 10 kvarter. Första gångerna man lade åket eller oxadraget som vi också sade, på dem, fick vi vara minst två. En som ledde och en som körde. Tömmen sattes på "innerörat". Det var en mässingsring eller järnring, som man gjorde en lycka på tömmen genom och krängde på. Man fick inte slita så hårt i tömmarna från början för då blev de "öraömma" och galna. Då man körde med dem första gången, lydde de ju inte tömmen ett dugg, utan man måste som sagt leda dem. Atminstone då man gick från lagårn, hem gick de nog.

Oxen som gick till vänster var något mindre än den till höger. Man ställde dem så. Den vänstra kallades "teen" därför

att han stod närmare till körkarlen, som gick till vänster om lasset. Den högra kallades "fråen", av samma ~~anledning~~ orsak. Han gick ju längre ~~fån~~ köraren.

"Teen" hade ju sin töm på högra örat och "fråen" på sitt vänstra, men nu måste de tämjäs så, att då man drog i den vänstra tömmen, gick de till vänster, och på den högra till höger. Det var rätt besvärligt många gånger, för de ville ju gå ditåt det drog och inte tvärtom.

Ibland kunde det hända att "Teen" växte till sig och blev större än "fråen", och då måste man skifta om, eljest var de svåra att sälja. Men det var lätt för den som köpte, för han måste ju tämja om, och det var inte så lätt alla gånger.

På åket fanns det tre "roger" /hak/, och om "teen" var mycket svag, kunde man häkta efter "skäftingen" /stängen/ så att den satt närmare "fråen", som då fick större börda. Första gångerna man var ute och tamde, brukade man ha en drög, men ~~HEHEHE~~

sedan kunde man så smått börja med en harv också.

På sommaren hade vi oxarna och stutarna i oxahagen. Där var så "katigt" /bra/ med bete. Men på hösten sålde jag som sagt stutarna på sommarmarknaden i Åseda, som var den 9 och 10 aug. Hade det blivit bra skön, var det lätt att sälja, och man kunde få en 200 - 300 kronor för ett par vackra stutar. Helst skulle de vara rödbruna, för de ansågs bäst.

Många bönder sålde sina stora oxar och behöll ett par stutar, det blev en förtjänst på så där en 40 - 50 kronor, men det gjorde aldrig jag. Jag behöll oxarna tills de var slakt-gamla. Då sålde jag dem till gästgivaren i Hackhult - han var alltid på Åseda marken - och han skickade dem till Stockholm.

Danskar brukade det också alltid komma till marknaden och de köpte bara stutar, som de tog med sig hem. Den där gästgivaren köpte också stutar, men han skickade dem till Östergyllen.

Kasturering

Stutakalvarna skars /"kasturerades" sade sagesmannen / då de var 4 - 5 veckor gamla. Eljest blev de "bölalika" och inte oxar. Smeden i Lustiort brukade skära mina kalvar, och det gick till så, att jag satte mig på en pall, "mjölkapallen", lade kalven på rygg mellan mina ben och klämde fast hans huvud under armen. Bakbenen höll jag med händerna. Smeden öppnade barapungen, ~~och~~ tog ut stenarna och skar av strängarna. Sedan stoppade han in lite smör i hålen och lät kalven gå. Det svullnade en smula, men eljest gjorde det dem inget. "Strängakalvar" var värre att skära. Blodet ville rinna av dem. Och de slaktades för det mesta. /"Strängakalvar" = kalvar, som hade stor navelsträng, då de föddes./. Men nu kunde det ju hända att "strängakalven" var rödbrun och vacker, och då ville man ~~ju~~ gärna ha kvar den. Men lätt att skära var den inte.

Alla andra kalvar, utom de två eller tre kvigkalvar, som lades på, slaktades redan efter 14 dagar. Då man lade på kvigkalvar, gick man mest efter hur modern var. Jag fick en "boställsko" av far, och den var så bra, att jag tog alla mina kor efter den. / Vid sitt giftermål fick Pettersson två kor, en kvinga och ett par stutar av sin far. Dessa kallades "boställskor" "boställskvinga" o.s.v. /.

Under de 14 dagar kalvarna levde fick de bara oskummad mjölk. Hö sökte man undvika att de drog i sig, för då förstördes löpet.

En timma innan de slaktades fick de dricka så mycket mjölk de orkade. Efter slakten skars "pylsan" eller "pölsan" /löpmaßen/ ut, öppnades och osten togs ut. Både ost och mage tvättades i kallt vatten. Osten lades sedan i en skål och rördes samman med ungefär en halv liter grädde och ett par supar brännvin. En del brukade ha i kummin, men det gjorde inte vi,

för vi kunde inte me'et. Sedan lades osten tillbaka i "pylsan",
söm man satte på en speta och hängde i spisen på tork. Där fick
det hänga i flera dar. Förvarades vanligen i "fläsktjimman"
/fläsktinnan/ men hängde eljest bra där det var i spisen. Fem
kronor betalades för ett redit löpe. Men det var ingen handels-
vara utan såldes bara fruntimmer emellan.

Kalvar och får slaktades så, att man lade upp dem på
"slaktatavlan", en man satte sig på tavlekanten ~~xxxx~~ med ryggen
mot djuret och höll dess ben. Bakbenen i en hand, frambenen i den
andra. Halsen ristades upp med ett snitt - kniveggen utåt -
och man tog ut "morlösan" /matstrupen/ och strupen = luftstru-
pen. Sedan skar man av blodådrorna. Blodet togs i en bytta,
där man först lagt ett par skopor rågmjöl. Så mycket att blod
och mjöl blev till en tunn gröt. Det gjorde man sedan "svetta-
korv" eller "blodkorv" av.

Djuret "flängdes" /flåddes/ genom att man först ristade

Slakt av
kalvar och
får.

upp det helt och hållet från nosen ut till rumpan. Sedan skar man av huden kring fotlederna och ristade upp benen, över knäet. Benen flängdes först. Man började kring bogen /motsvarande vid bakbenen/ och flängde en öppning där, sedan tog man in handen och drog av skinnet ut mot foten. Skinnet på själva kroppen flängdes med kniv. Men var det en fet kalv eller fett får kunde man även flänga med handen. Man satte då lång- och pekfinger mot tummen och stötte - med tummen mot skinnet - loss detta. Styckades på samma sätt som andra fäkräk. /Se koslakt/.

Tjuren.

Under de första åren jag var bonde /omkring 1870 och framåt/ hade vi tjur här i byn. Ett år var. Jag hade också tjur några gånger, men sedan blev det slut och vi har mest fått gå till andra byar för att få korna med kalv. Betäckningsavgiften var 50 öre.

På sommaren fick tjuren gå i kohagen, men det var ett otyg särskilt för kvigorna, som ofta blev betäckta långt innan man ville. I oxhagen kunde man inte ha den, för den ville bara stånga oxarna. Tjuren fick bli en 8 - 9 månader gammal, innan den började användas för betäckning. Då korna ville ha tjur, kallades de "tjuravilla". Om soan sade man att hon var "onagalen" eller att hon "ransla".

Kvigorna och korna.

En kviga skulle vara på tredje året innan hon betäcktes. Men hade man tjur själv, kunde det hända att hon blev betäckt ~~färr~~ i hagen utan att man ville det. Normalt kalvade hon i alla fall så där vid fyllda tre år. Men det var ofta besvärligt med kvigorna strax de kalvat. De fick så lätt "flen". Då blev juret = juvret hårt och stinnt och mjölken ville inte gå av dem. En del brukade då ge dem kumming och ha andra stollaprov för sig, men här på gården har aldrig sådant förekommit. Far min tålde inte sådant, och själv har jag aldrig trott på 'at. Bäst var det att krama juret och mjölka titt /ofta/.

Korna leddes till tjuren första gången de visade sig efter kalvningen, och det brukade vara efter så där en månad. Då de kalvat 8 eller 9 kalvar brukade vi slakta dem, om det nu inte var en särskilt bra ko, för då ~~xxxxxxx~~ kunde hon få ha

ända upp till 12 och mer. Men vanligen tog de inte kalv så många gånger, och då var det till att ge sig på och slakta henne.

Korna skulle släppas ut på bete den 1 juni, men räckte inte fodret så blev det ju tidigare. Det brukade förresten sällan finnas något riktigt foder kvar den 1 maj, och kreaturen blev så eländiga på våren. De fick gå ute tills snön kom.

Här hade vi en särskild kohage. Den låg intill lagårn. ~~Oxhagen x låg x längst x bort x oxhagen x Bredvid den låg x kalvhagen.~~ Bredvid den låg kalvhagen. Och längst bort oxhagen. Det var förresten en göl mellan ko- och oxhagen. Kalvarna brukade få "skuler" och mjölk extra, men de andra kräken fick klara sig själva.

"Skuler" = diskvatten.

På vintern var lagårdsorningen så här: Klockan 7 på morgonen gick fruntimren till lagårn och gav korna en "gev". "Geven" bestod av en liten, liten gnutta ängshö - klöderhöet

skulle hästen ha - och kring det lindade man först "småhalm" /havre och kornhalm/ och ytterst råghalm. Man ville ju söka lura dem att äta allt på en gång, men de var nog sluga och "rödde" ut höet först. Ville man visa sig riktigt vänlig, mot en nykalvad ko t.ex., kunde man låta höet sticka fram lite. En nykalvad ko fick ju mer hö än de andra också. De åt som sagt upp höet först, sedan småhalmen. Råghalmen fick mest ligga. Den togs ur båsen och lades på ett särskilt ställe och kallades för "yräta". "Yrätat" fick ligga till fram på våren, men då gick det åt. De fattiga brukade gå och tigga "yräta" till sina kor också.

Medan korna åt sin "gev", mockades och mjölkades. Allt av fruntimren. Till strö använde man en del av "yrätat", som hackades med yxa på en särskild hack-kubbe. Det var gubbgöra.

Klockan 12 var det vattnedags. Då släpptes kreaturen ut med undantag av nykalvade kor, som ~~fodrades~~ "fodrades

-108-

inne" i 14 dagar efter kalvningen. Man var helst två vid vatt-
nigen. En som släppte ut kräken och öste upp vatten i hon, och
en som gjorde i ordning "gevar" åt dem. "Geven" gjordes lika
nu som på morgonen.

- - - - -
Vattenho. Äg. En bonde i Gastgöljehult.

Längd 386 cm. I ändarna är hon rund
och vilar på "klynnen". Med hjälp
av en stång kan den vändas och töm-
mas. Något som är nödvändigt på vin-
tern, då vattnet fryser.

- - - - -
Den ko, som "fodrades inne" fick ett ämbar varmt vatten
varje gång man fodrade. De andra korna vattnades bara en gång
om dygnet.

Klockan 4 gick man och "kvällssysslade", och det var bara att korna fick sig en "gev" igen. Vid kvällen, strax innan det blev mörkt, mjölkades, men då fick de inget.

Vid 8 - 9-tiden, alltså vid "läggdags" gick man till lagårn igen. Hade de nu ätit upp, fick de en halmbuka, i annat fall inte.

Oxarna och hästen vattnades kväll och morgon. Oxarna fick "gevar" precis som korna men kanske mera hö. Hästen skulle ha att äta jämt. Han fick också det bästa höet, klöderhöet från "insåningen" /vallen/. På morgnarna lade man en äspelövs-kärve i "remmen", och där stod han och rev och slet hela dagen. Han var så glad åt äspelövet och åt mest upp ~~xxx~~ hela kvisten också. Och det var bra, för det tog bort "svallköttet" / På vintern får hästarna ofta en blodskorpa under gommen. Blir ömt, och hästen får svårt att äta./ Så skulle hästen ha "risslingarna" / ax, som gått av vid tröskningen /, men de var inte

Hästen

-111-

bra, han fick lätt "svallkött".

- - - - -
 "Rem" Äg. En bonde i Rane-
 skruv.

"Remmen" är gjord av 1" x 3"
 bräder. Den lilla krubban
 synes till vänster. Den an-
 vändes mest för havre och
 hackelse. Höet lägges van-
 ligen i "remmen".

Skriv endast på denna sida!

Hackelse fick den en eller ett par gånger om dagen. Den bestod av hackad råghalm, som man blötte och strödde lite mjöl på. "Sörpa" fick den också. Det var lite mjöl, rört i vatten.

Hästen skulle som sagt ha att äta för jämnan, och han pysslades om på alla sätt. Fodret gavs inte i någon bestämd ordning. Ibland fick han hackelse, ibland hö och ibland "sörpa". Det var som man tyckte och som man ville hästen väl. Ja, "sörpa" fick han inte på vintern, då det var kallt. Man var rädd att han skulle få kvarka. Det var mest på våren under vårbruket, men då var det "sörpa" mest var gång han skulle dricka.

-113-

Hönsen.

Höns brukade de ha en 7 - 8 stycken på var fjärding = 1/4 mantal. Hadē vanligen en bur ovanför fårakätten, där fick de sitta över natten. Buren hade tät botten av bräder och pinnar till sidoväggar. Där inne fanns "hönsapinnen", som de satt på om natten. På dagen var de ute i lagårn och rotade var de ville. Fick mest kokta potater till foder. Sällan säd. Den var det för ont om.

De brukade börja värpa i mars och höll på tills de fällde fjädrar. Det blev väl i oktober nån gång. Men så var de ju "ligg-galna" tidvis också. Ville man inte att de skulle ligga, stoppades de i en vattentunna. Inte halp det mycket, men lite avkylda blev de.

Men så hade man ju en ligghöna var sommar. Hon brukade få ett halvjog ägg att ligga på. Så många kycklingar blev det inte. Det berodde på hur "fröa" äggen var. Ägg som det inte

5033

-114-

blev kycklingar i kallades "fetägg".

Man hade mest vita höns, men även svarta och bruna. Men
det påstods att de vita skulle värpa "likast" /bäst/.

Skriv endast på denna sida!

18
LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV
—*—

-115-

Fåren.

Fåren fodrades samtidigt med de andra kräken. Fick mest löv, men även halm och så "hösmöl" från hästen. Vi brukade sätta in så där en 10 får på hösten. Sedan blev det ju lamm på vintern, men inte många. Fåren fodrades för dåligt.

På sommaren fick de gå i kohagen, och fram i oktober gallrades en del ut och såldes. Ja, inte vi, för vi slaktade och åt upp dem. Men de som sålde brukade köra dem till Vetlanda, där det var marken var tisdag. Får, ull, skinn och hudar, fläsk och kött kördes till Vetlanda och såldes innan järnvägen kom. Ullpriset var 1 krona per skålpund.

Får och kalvar slaktades på samma sätt /Se "Kalv- och fårslakt", denna samling/. Feta får var lätt att "tumma" /var lätt att tumma loss skinnet/. Av "slaksider" /bukköttet/ och lungor, hjärtat och njurarna gjordes "fårakorv" på samma sätt som "isterband" av gris. Dessutom "svettakorv" eller blodkorv och lever-

korv. Allt på samma sätt som motsvarnade med gris.

En del fårskinnbereddes till fällskinn. En gubbe nere vid Björkebre ansade till dem och smorde dem och gjorde dem så fina. Skräddaren sydde fällen, då han kom. Och han kom på beställning. Hade med sig tre lärlingar.

Köttet slatades först och torkades sedan på "gällestänger" i taket. Då det var torrt, togs det ner och lades i en kista i boden.

Nu är det inte många i trakten som har får. De kom bort då de började sälja mjölk till mejeriet.

Grisen.

Grisen togs i april eller början av maj. När man fick höra att en bonde ~~skulle ha~~ hade en grisasugga, tingade man en gris. Den som först tingade fick välja först. Så i tur och ordning. Då grisarna var fyra veckor gamla, fick man bud att komma och hämta. Gick före dager och tog med sig "grisasäcken". Det var en särskild säck, som bara användes för det ändamålet. Nere vid botten var där sprättat ett hål, så att det inte skulle bli för kvavt för grisen.

Då man kom till stället, där de hade grisarna, fick man själv gå ner i kätten och välja. ~~Grisarna skulle vägas~~
Så tog man en gris och stoppade den i säcken, som sedan vägdes med ett betsman. Säcken beräknades väga tre skålpund, och grisarna brukade väga 13 - 14 - 15 skålpund. De betalades efter 50 öre skålpundet.

Galtgrisarna var skurna, då man hämtade dem. De såldes

-118-

inte förrän de var läkta. Och det hann de gott, för de skars då de var 8 dagar. Smeden i Lustiort brukade sköta om det också. Han tog ingenting för det besväret, åtminstone inte här på gården. Det tog inte lång stund heller att skära några grisar. Han lade dem bara på rygg i knäet, öppnade pungen och tog ut stenarna. Sedan fick de gå. Sämst var det om de hade bräck. Då måste han sy igen pungen. Till det hade han en "skärnål" /skomakarenål med trekantig spets/ och hörnagarn /lingarn/.

Då man kom hem med den lilla grisakultingen, släpptes han i lagårn. I min barndom förekom det allt på en del ställen, att de hade grisen inne i stugan, men det var ju otäckt. Jag var en gång till en ~~grannbygård~~ gård i en grannby för att hämta potater, och då jag kom in mötte grisen mig. Jag blev närmast rädd, så otäckt såg han ut. Men ungarna där gick och rotade med honom och tycktes ha det bra. De var mest lika lortiga de som grisen. Och en förfärlig stank var det förstås i stugan.

Skriv endast på denna sida!

Under den första månaden fick han mjölk och grötabitar och "skuler" /diskvatten/. Men då korna släpptes / första juni/ fick grisen följa med. Det var han så glad åt, och på morgnarna då korna släpptes ut, gick han även om han inte hunnit äta upp ur hon. De gav honom äta kväll och morgon, men hela dagen fick han sköta sig själv.

Hade man fåren i kohagen, brukade grisen och de mest gå för sig själva. Det var bra för fåren, för räven höll sig på bättre på avstånd, då grisen var med. Hundar också. De hade ju en arg, svulten hundrackare vid varje gård, och de var nog lika farliga som räven. Men räven fick alltid bära skulden.

Ute i skogen åt han "gran- och tallborrar" /gran- och tallskott/, "hällsöta" /stensöta/ och rötter. Dessutom var han så glad åt "bläck" /andmat/ och det var lika närande som havre. På hösten, då kröserna började bli mogna, tog han ju dem.

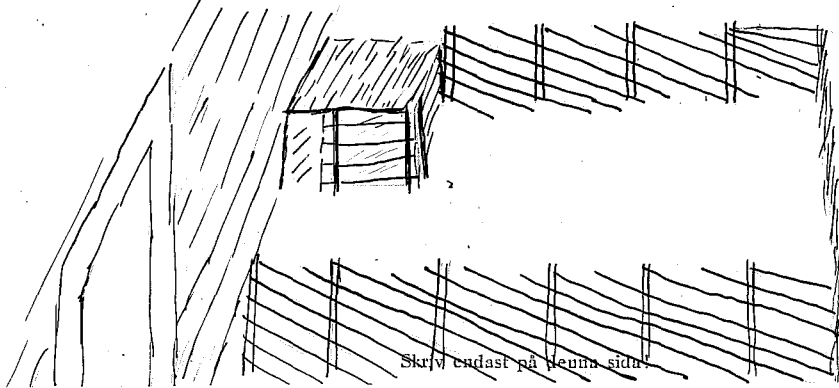
Men han ville ju gärna rota och förstöra marken, och för

att hindra det, "ringades" han. Det gick inte ljudlöst. Man hörde i hela byn, när en gris ringades. Det var då att ta ett rep om överkäften och binda fast det i en stolpe eller så. Där stod då grisen och skrek. Han gick aldrig framåt, för en gris drar alltid "avigt" /bakåt/. Så hade man en blankfilad järntråd med en ögla i ena ändan och spetsig i den andra. Spetsen stacks genom trynet och in i öglan. Sedan snoddes till. Strax i början rotade den inte så mycket, men efter en tid hindrade inte ringen ~~så~~ värst. Om det inte började ruttna förstås. Men det gjorde det ofta, och då kunde ringen falla bort. Så var det till att ringa igen.

Grisen fick som sagt foder kväll och morgon. Det var mest malda agnar, som rördes i vatten. En stor så åt gången, så att det räckte en lång tid. Hästgödsel rördes också i, och det förekommer än på ett ställe i byn. Men inte tror jag att de bli feta av sådant.

I oktober, som kallades "gödemånad", togs grisen ur hagen och sattes i en stia, som stod vid köksdörren. De ville ha stian där, för då var det nära till att fodra den, och vargarna höll sig mera på avstånd. /Se "Vargjakt", denna saml./

Svinastian var bara en liten hage, ungefär 5 - 6 alnar i fyrkant, med en vanlig tät gärdesgård. I ena hörnet invid husväggen hade man satt upp ett litet skjul för grisen att ligga i. Skjulet var gjort så att man slagit ner parvis med pålar och skiftat bräder mellan. Taket var av "trinner" /runda stänger/ med granris och i bästa fall råghalm på. Inne i skjulet var halm, och där hade grisen sin "byssja" /liggplats/.

Svin-
astia

Skriv endast på denna sida

Grisen göddes till 8 dagar före jul, då han slaktades.

Maten, som han fick under den tiden, var småpotater, som koktes och stöttes i ett kar tillsammans med malet lättkorn och lätt-havre. Det tog de sig så bra av. Till sist kunde han få en halvtunna korn, malet, och linfrömjöl. Av det blev de redit feta, och då de slaktades var det mest bara späck.

Kunde ha upp till 12 pund rent fläsk. Hur mycket de höll i "snör" /snöre, måttband/ vet jag inte, för vi mätte aldrig. En gång hade jag en gris, som vägde 20 pund, men han var också ovanligt katig.

För det mesta hade bönderna bara en gris om år, men på större gårdar kunde de ta två, t.ex. en galt och en so. Då fick soan leva och ta grisar. Man gick till onen = galten med henne strax före eller efter jul, för att hon skulle grisa i slutet av april eller början av maj.

Då soan visade sig åt onen, sade man att hon "ransla"

Skriv endast på denna sida!

"Kalla" soan.

eller var "onagalen". Och så var det att kalla henne. En gick då före med en spann potater, som han kastade åt henne en någon gång då och då, och en annan gick efter och höll i ett rep, som var fäst om bakfotem. Man kunde gå vilken tid på dagen som helst, men vanligen mot kvällen. Hon fick vara hos onen ett dygn och hämtades sedan på samma sätt.

Vid Mada kvarn hade de alltid one. Likaså på Berga herragård. Vid kvarnen fick de ju så mycket mjöl av "tullsäa", så där kunde de ha. Avgiften för en so var 1,50, eller 1 krona och en kappe säd. Så mycket ansågs hon ha ätit upp på ett dygn.

Vi brukade inte ha grisasoan mer än ett år, sedan slaktades hon. Men en del hade soan år efter år, tills hon blev så gammal och fläsket knappt gick att äta.